

De Geschiedenis van Westzaan opnieuw beschreven

Deel 14

Door **WILLEM TIP**

Hoogtepunt en tegenslagen

In 1731, op het hoogtepunt van de houtbedrijvigheid telt de Zaanstreek niet minder dan 256 houtzaagmolens. Daarvan heeft Westzaan er samen met Koog, Zandijk en Wormerveer 49. De houtzagerij, zo snel in omvang gestegen, is echter ook uitgesproken gevoelig voor tegenslag.

Voor 1731 is de tijd voor de paltroks gunstig, na 1731 geraken de tegenslagen in de meerderheid. De Oostzeelanden nemen zelf de veredeling ter hand. In plaats van ongezaagde boomstammen verschepen ze gezaagde balken en planken. Dat is bovendien goedkoper. Het vervoeren van gezaagd hout is eenvoudiger dan het vervoeren van ongezaagde boomstammen. Op de Zaanse houtveilingen verschijnt steeds meer hout dat elders gezaagd is. Ook vervoeren de Oostzeelanden hun hout steeds vaker rechtstreeks naar de eindbestemming. De aanvoer op de stapelmarkt en de veilingen in Holland vermindert. 'Voorbijlandvaart' noemt men deze nieuwe ontwikkeling bezorgd. Het is een nieuwe ontwikkeling waartegen men weinig kan uitrichten.

Lagere uitvoer

De invoerende landen nemen van hun kant eveneens de houtzagerij ter hand. Ze beschermen die dadelijk zoals Engeland met hoge rechten of verbieden de invoer van gezaagd hout eenvoudigweg zoals de Zuidelijke Nederlanden. De beperking van de uitvoer naar Engeland treft vooral de Zaanse wagenschotzagers. Die hebben het ook zonder dit afzetprobleem al moeilijk genoeg. De ontbossing van de Rijn oevers vermindert jaar op jaar de aanvoer van eikenhout en drijft de prijzen steeds verder omhoog. In de jaren 1716 – 1722 komen er jaarlijks nog zestien tot achttien houtvloten de Rijn af. In 1749 zijn het er nog maar drie of vier. In deze latere jaren bouwt men menige wagenschotzager om tot gewone balkenzager. Daarmee stelt men het bestaan van de molen nog enige tijd zeker.

Stagnatie in het binnenland

Bij de problemen in de internationale

foto boven: Molen de Guit. Foto onder: Plan Molenaar en de Cromme Reef.

houthandel voegen zich in de achttiende eeuw aanzienlijke afzetmoeilijkheden op de thuismarkt. Tot driemaal toe wordt het Hollandse platteland geplaagd door veepest-epidemieën. Eerst in de jaren na 1715, vervolgens langdurig, tien jaar lang na 1745 en tenslotte nog eens in 1769-1770. Deze herhaalde epidemieën verarmen de boerenstand, ook die in het Noorderkwartier. De binnenlandse houtafzet stukt. De behoefte aan hout in Amsterdam daalt eveneens. Na de geduchte groei in de Gouden Eeuw breidt de stad zich niet verder uit. Rondom Amsterdam staan echter nog wel de tachtig houtzaagmolens. Die krijgen nu van de Amsterdamse bestuurders voorrang, uitdrukkelijker dan ooit. De oude keur uit 1631 die de invoer van gezaagd hout uit het platteland tegenging, wordt in 1739 vernieuwd. Daarmee wentelt de stad de achteruitgang in de houtzagerij af op de omgeving. Vooral de Zaanstreek voelt de gevolgen.

Vermindering houtzagers en houtveilingen

Binnen de Banne is de teruggang in de houtzagerij na 1739 onvermijdelijk. Talrijke houtzaagmolens worden in de loop van de achttiende eeuw afgebroken. Vooral na 1745 gaat de afbraak snel. De tweede veepest-epidemie geeft veel houtzagers de genadeslag. West-Zaandam en Westzaan-zuid tellen de meeste houtzaagmolens. De opgang tijdens de Gouden Eeuw heeft hier de meeste vruchten afgeworpen: veel bedrijvigheid, veel werkgelegenheid, zowel in het hout als in de scheeps-

bouw, kapitale herenhuizen voor de heren kooplieden en scheepsbouwers. Het zuiden van de Banne heeft van de teruggang in de houtnijverheid ook het meest te lijden.

Van de 256 Zaanse houtzaagmolens uit 1731 zijn er tenslotte in 1795 nog maar 144 over. De molens voor de andere Zaanse veredelingsbedrijven, zoals oliemolens, pelmolens, papiermolens, verf- en snuifmolens zijn intussen in aantal vrijwel gelijk gebleven. Deze molens staan veel meer verspreid in de streek. Daar blijft de werkgelegenheid ook veel beter bewaard. Het aantal Zaanse houtveilingen daalt naar verhouding nog sneller dan het aantal zaagmolens. Van de twintig tot dertig jaarlijkse veilingen tot het midden van de eeuw blijven er niet meer dan omstreeks vijf over in 1780. Daarmee is men teruggekeerd tot het peil van een eeuw eerder. Maar met wel heel andere en vooral geringere vooruitzichten.

Oliemolens

Vanaf het begin van de Gouden eeuw zijn na de houtzagers de oliemolens het meest talrijk. In 1601 verschijnt in de Zaanstreek de eerste oliemolen die gebruik maakt van het 'besondere creck-werk' van Cornelis van Uitgeest. In 1630 telt de Zaanstreek al 45 oliemolens. Westzaan, Koog, Zandijk en

Wormerveer hebben er daarvan 13. Olie slaat men uit oliehoudende zaden zoals lijnzaad, koolzaad en raapzaad. De Zaanse ondernemers beginnen voorzichtiger. Aanvankelijk werken ze veel in opdracht van Amsterdamse kooplieden. Later verschijnen de Zaanse olieslagers echter ook zelf op de beurzen van graan en zaad. De plantaardige olie die ze vervaardigen, vindt zijn weg als voedingsmiddel en als grondstof voor de verfmakerij, de zeepziederij en de patentoliefabricage voor de verlichting. Veekoeken vormen een belangrijk bijproduct. De verkoop van de olie en de veekoeken loopt vooral via de gevestigde handel.

Veel oliemolens zijn het bezit van meerdere eigenaren. Deze 'partenrederij' maakt het mogelijk ook kleine kapitalen te beleggen. Ze vermindert bovendien het risico bij rampen zoals brand en blikseminslag. Spreiding van risico is ook het doel van de brandverzekering die de olieslagers onderling sluiten in hun 'olieslagerscontract'. In de vroege achttiende eeuw (1727) nemen alle Zaanse olieslagers aan dit contract deel. Het zal blijven bestaan tot 1912.

Voor de opslag van de zaden en de eindproducten hebben de olieslagers ruimte nodig. Veel ruimte. Een groot deel van de Zaanse houten pakhuisen wordt gebouwd voor deze tak van bedrijvigheid en voor de iets later in de Gouden Eeuw verschijnende gerstpellerij.

Stabiele groei

Naar zijn aard is de olieslagerij veel minder gevoelig voor het wel en wee in de economie dan de houtzagerij. De producten zijn bestemd voor het dagelijkse gebruik en voor de verfbereiding. In de loop van de Gouden Eeuw neemt de behoefte alleen maar toe. In de eeuw daarop daalt ze niet merkbaar. Alleen de afzet van veekoeken heeft te lijden onder de gevolgen van de veepest. Op het hoogtepunt van de Zaanse welvaart in 1731 staan er in de Zaanstreek 140 oliemolens. In Westzaan, Koog, Zandijk en Wormerveer 43. Vooral aan de oostkant van de Zaan staan de oliemolens dicht bijeen. In hetzelfde jaar telt de Zaanstreek 286 pakhuisen. Het aantal oliemolens neemt in het verdere verloop van de eeuw nauwelijks af. De olieslagerij is daarmee gedurende twee volle eeuwen een stabiele bron van werk en inkomen.